

ARAP DİLİNDE NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU VE ÖNEMİ

Dr. Mahmut Kafes* □

İnsanlar arasındaki iletişimi sağlayan en önemli araç dildir. Dil, insanoğlu konuşmaya başladığından itibaren onun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Kişinin konuştuğu dili düzgün ve hatasız olarak kullanması, meramını kısa yoldan, daha çabuk ve etkili bir şekilde ifade etmesinde büyük rol oynamaktadır. Bu nedenle dilin, hatalardan arınmış olarak kullanılabilmesini sağlamak amacıyla bir takım kurallar konmuş, bu kuralları konu edinen ilme de dilbilgisi adı verilmiştir. Arap dilinde bu kuralları belirleyen ilme Nahiv adı verilmektedir.

Nahiv'in Lügat ve İstilâhi Manaları

Kök harfleri ن-ح-و olan Nahiv kelimesi sözlükte kasetmek, yönelmek demektir. Zarf olarak kullanıldığında ise, yön taraf, cihet, yol manalarına gelmektedir. Çoğulu أنواع ve نوا دür (1).

Nahiv'in istilâhi yönden tanımı konusunda ihtilaflar ortaya çıkmış ve bu hususta çeşitli tarifler yapılmıştır. Gramercilerin belli bir tarif üzerinde ittifak edememelerinin sebebini bazıları Nahiv ilminin muhtevasına giren konuların belirlenememesine bağlamaktadırlar. Onlara göre bu ilim; Dil, Nahiv, Sarf, Meâni, Beyan, Hat, Arûz, İnşâ, Hitâbet, Risale, Tarih gibi çeşitli ilimlerin oluşturduğu Arap kültürünün ya da Ulûmu'l-Arabiyyenin bir parçasıdır (2).

İbn Cinnî (393-1002) Nahiv ilmi hakkında şunları söyler: "Nahiv; Tesniye, Cemi, Teksir, Tasğir, İzafet, Neseb, Terkip gibi iraba yönelik konularda Arap sözünün semtini tutmak (aslına uygun kullanmak) demektir. Bu ilimle, Arap ol-

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi.

1 İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemâlu'd-Dîn b. Muhammed b. Mukerrem, *Uşânü'l-Arab*, Beyrut, Thz. XV, 309; FİRÛZÂBÂDÎ, Mecdu'd-Dîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, Beyrut, 1987, sh. 1728, ÂSİM EFENDÎ, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul, 1305/1887, IV, 1193-1194.

2 YAKÛB Emîl Bedî-Âsî Michel, *el Mu'cemul-Mufassal fi'l-Lügati ve'l-Edeb*, Beyrut, 1987, II, 1238.

mayanların fesahatta Arapların düzeyine erişmeleri sağlanmakta ve her ne kadar onlardan olmasalar da onlar gibi konuşmaları temin edilmektedir (3).

İbn Cinn'in de belirttiği gibi Nahiv ilmiyle Arap olmayanların, Araplar gibi bu dili kullanmaları amaçlanmaktadır. Nitekim bu ilmin doğuşuna neden olan yanlış kullanımların büyük çoğunluğu Arap olmayanlardan sadır olmakta, Araplardan sadır olanlarda çoğunlukla onların Arap olmayan topluluklarla kaynaşmaları sonucu meydana gelmekte idi.

Seyyid Şerif el-Cürcânî (816/1413) de et-Tarifât'ında şu tariflere yer vermiştir:

1- Nahiv, Arapça cümlelerin irab, bina ve benzeri hususlardaki durumlarını beyan eden ilimdir.

2- Nahiv, kendisiyle cümlelerdeki doğru ve yanlış kullanımların bulunduğu ilimdir (4).

Diğer bazı tarifler de şöyledir:

1- Nahiv, istinbat yoluyla ortaya konan bir ilim olup, onunla Arapça cümleleri oluşturan cüzlere ait hükümler bilinmektedir (5).

2- Nahiv, murab ve mebnillik bakımından kelimelerin sonlarından bahsedilen ilimdir (6).

3- Nahiv, Arap diline mahsus ilimlerden biri olup, onunla irab yönünden kelimelerin durumları ve terkib oluşturduktan sonraki halleri bilinmektedir (7).

4- Nahiv, kelimelerin cümle içindeki vazifelerini ve bu vazifelere göre sonlarının aldığı durumu öğreten ilimdir (8).

Bu tariflerde vurgulanan ortak yönden de anlaşılacağı üzere Nahiv ilmi; raf, nasb, cer, cezm gibi harekeye yönelik hususlarda kelimelerin sonlarında

3 İBN CİNNİ, Ebû'l-Feth Osman, *el-Hasâils* (Thk. Muhammed Ali en-Neccar), Mısır, 1986, I, 35.

4 CÜRCÂNİ, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Tarifât*, Beyrut Thz., sh. 240.

5 SABBÂN Muhammed b. Ali, *Hâşhyetü's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmûnî*, Mısır-1319/1901, I, 15; BELEDİ, Muhammed Semîr Necib, *Mu'cemu'l-Mustalahât'n-Nahviyye ve's-Sarfıyye*, Beyrut-1985, sh. 217.

6 Sabbân, a.g.e., I, 16; Necib el-Beledî, a.g.e., sh. 218.

6 Sabbân, a.g.e., I, 16; Necib el-Beledî, a.g.e., sh. 218.

7 RIZÂ Ali, *el-Mercl fi'l-Lügat'l-Arabıyye Nahvîhâ ve Sarfihâ*, Beyrut-Thz, I, 10.

8 KARAMAN, Hayreddin - TOPALOĞLU Bekir, *Arapça Dilbilgisi (Sarf-Nahiv)*, İstanbul-1982, sh. I.

meydana gelen değişikliklerle bu değişikliklere neden olan sebepleri konu eden bir ilimdir. Nitekim kelimeler, cümlelerde ve terkiplerde yer aldıkları zaman sonlarının hareketleri veya bu hareketlerin yerlerine geçen diğer İrab işareti buldukları yerlere göre değişiklik arz etmektedir. İşte Nahiv, bu değişikliklerle ilgili kural ve kaldeleri belirleyen ilme verilen adıdır. Mesela, fail merfu dur, mef'ül mansubtur, muzafun ileyh mecr'urdur şeklindeki kurallar bu ilmin konusu içine girmektedir.

Lahnın Ortaya Çıkışı, Yayılması ve Nahiv İliminin

Doğuşuna Etkisi

Lahn, kök harfleri ل-ح-ن olup sözlükte; İrapta hata yaparak konuşmak, lehçe, dil, makam, nağme, ses, nota, melodi manalarına gelmektedir. Çoğulu ألحان ve لحنون dur. Ayrıca bu kelime çeşitli harfi cerlerle kullanıldığında da değişik mañalar ifade etmektedir. Mesela: لحن في كلامه hareketle hata yaparak. Nahivdeki doğru şekle ters düştü, لحن له sadece kensdisinin anlayıp başkasının anlayamayacağı şekilde kapalı konuştu لحن اليه meylettii, لحن له قوله sözünü anladı, لحن الرجل kendii diliiyle konuştu gibi (9).

Bahis konusu ettiğimiz lahından kasdedilen manaya gelince; kişinin konuşmasında veya okuyuşunda hata ederek hareke yanlışlığı yapması veya başkasının anlayamayacağı bilmece türünde sözler sarfetmesi şeklinde özetlenebilir (10).

Bilindiği üzere İslâmiyetten önce Araplar, fesahat ve belagatta ileri düzeye erişmişlerdi. Başta şiir olmak üzere çeşitli edebî dallarda aralarında yılın belirli ay ve günlerinde yarışmalar düzenliyorlar, bu amaçla kurdukları panayırda kabileler içinde edebî yönde temayüz etmiş kişileri hakem tayin ederek en üstün şiirleri seçip teşhir ve taltif amacıyla Kâbe'nin duvarlarına asıyorlardı. Böyle bir ortamda nazil olmaya başlayan Kur'an ayetleri zaman zaman bu faaliyetlerin artmasında etkili oluyordu. Hatta onlara bu yönde meydan okuyan bazı ayetler de vardır (11).

9 İbn Manzûr, a.g.e. XIII, 379; Firûzâbâdi, a.g.e., sh. 1587; el-Nu'cemu'l-Vasfi, Mısır-1970; sh. 819-820; MÂLÛF Luis, el-Müncid, Beyrut-1975, sh. 717; SARI Mevlüt, el-Mevârid (Arapça-Türkçe Lügat), İstanbul-Thz., sh. 1360.

10 ZEMAŞERİ, Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, Esrârü'l-Belaęa, Beyrut-1989, sh. 561-562.

11 Bakara: 2/23; Yûnus: 10/38; Hûd: 11/13; İsrâ: 17/88; Tûr: 52/33-34.

Cahiliye dönemi Arapları büyük çoğunlukla okuma - yazma bilmedikleri, Arapçanın da belirlenmiş ve yazıya geçmiş hiçbir kaide ve kuralı olmadığı halde dillerini en mükemmel şekilde kullanıyorlardı. Cahiliye döneminde hatta İslâmiyetin ilk yıllarında Araplar başka milletlerle karışmamış, yaşadıkları Hicaz bölgesinin çöllerle kaplı olması da Bizans ve İran gibi dönemin büyük devletlerinin etkisinden uzak kalmalarını sağlamıştır. İleride de temas edileceği üzere dilde bozulma, Arapların yeni dinleri olan İslâmiyeti başka topluluklara ulaştırmak üzere Hicaz bölgesinden ayrılıp özellikle Arap olmayan topluluklarla karışmaya başlaması üzerine zuhur etmiştir.

İbn Haldûn (804/1406), her topluluğun bir dili olduğunu ve topluluk fertlerinin kendi dillerini usûlüne uygun olarak kullanma yeteneğine (melekesine) doğuştan sahip bulduklarını belirttiikten sonra Arap dili ile ilgili olarak şunları söyler: "Arap dilinde harfler, harekeler, kelime ve cümlelerin şekil ve suretleri anlam ve maksatları anlatmaya hizmet eder. Araplar öğrenim ve tahsil zahmetine katlanmadan bunları bilirlerdi. Bu hal Arap dilinde bir alışkanlıktan (melekeden) ibaret olup, çağımızda çocuklarımız dilimizi nasıl öğreniyorlarsa eski Araplar da biri öbüründen işitmek suretiyle buna alışıyorlardı. İslâmiyet ortaya çıkıp başka devletlerin toprak ve ülkelerine yayılmak üzere Hicaz'dan ayrıldıktan ve diğer kavimlerle karıştıktan sonra, onların bu melekeleri değişti. Araplaşmış olan başka kavimlerin, Arabın bu meleke ve konuşmasına aykırı olarak konuşmaları, bu melekenin bozulmasına neden oldu. Çünkü işitmek, dilde melekenin aslı ve temelidir. İlim adamları bu melekenin büsbütün değişmesinden ve aradan uzun zaman geçmesi sonucu Kur'an ve Hadisleri anlayamayacak dereceye gelmelerinden korktukları için Arap sözlerinin ve cümlelerinin kullanım şekillerinden faydalanarak, bu melekenin korunmasına hizmet eden Arap dilinin kural ve kanunlarını ortaya koydular. Bu kural ve kanunlar diğer kurallar gibi genel ve bütün olduğu için bütün başka sözler ve cümleleri bunlara kıyas ettiler. Benzerlerini benzerleriyle karşılaştırdılar. Her fail merfu, her meful mansup, müpteda, merfudur gibi kurallar bu cümledendir. Bundan sonra harekelerin değişmesiyle kelimelerin manalara delaletlerinin değişmesini de gözden geçirdiler. Bu değişmelere İrab adını verdiler ve bunu bir terim olarak kabul ettiler. Bu değişmeyi gerektiren sebebi amil adıyla andılar ve buna benzer kurallar koydular. Bunların her biri kendilerine mahsus bir terim haline aldı. Sonra bu kural ve kanunları eserlede topladılar. Bu ilim de bu alanda çalışanlara mahsus bir meslek haline geldi ve buna Nahiv adı verildi (12).

12 İBN HALDÛN, Veliyyu'd-Din Ebû Zeyd Abdürrahman b. Muhammed, *Mukaddime* (Terc. Z. Kadri UGAN), İstanbul-1991, II, 174-176.

İbn Haldûn'un da belirttiği gibi ilk dönem Arapları kendilerinde fitraten mevcut olan meleke sayesinde hiçbir kalde ve kurala ihtiyaç duymadan edebi ürünlerini en mükemmel üslûpta ve hatasız bir şekilde ortaya koyabilme gücüne sahiptiler. Nesilden nesile işitilerek intikal eden Arapçanın bu kullanım şekli onların, Arap olmayan topluluklarla karışmasına kadar sümüştür.

Dilbilimciler, İslâmiyetten önce Arap dilinde Lahın bulunmadığında hemfıkirdirler (13). Lahın, kısmen Hz. Peygamber döneminde zuhur etmeye başlamış, İslâmiyetin yayılmasına paralel olarak gelişme göstermiştir.

Bazı dilciler, Lahın ortaya çıkışını ve yayılışını bir takım sebeplere bağlamaktadırlar. Bu sebeplerin en önemlileri şu şekilde sıralanabilir.

1- Arapların fetihler neticesinde Şam, Irak, İran, Hindistan, Afrika ve Endülüs'e kadar ulaşarak oralarda yaşayan Rum, Fars, Habeş ve Berberi gibi Arap olmayan topluluklarla karışmaları.

2- Fethettikleri yerlerde Arap olmayan toplulukların yoğun olarak yaşadığı merkezleri mesken tutmaları.

3- Arapların hayatında yer alan acem cariyelerin sayılarının artması.

4- Şehirlerde yaşayan halkın dil ve gramer eğitimine önem vermemeleri sonucu bu konudaki bilgisizliğin yayılması (14).

Lahn Yapılarak Kullanılan Cümle ve İbarelerden Bazı Örnekler

Bazıların, "Sözde Lahn, yüzde nükseden çiçek hastalığından daha kötüdür" veya "Sözde Lahn değerli bir elbisedeki yırtıktan daha çirkindir" (15) diye nitelendirdikleri Lahn, daha önce de belirttiğimiz gibi ilk defa Hz. Peygamber döneminde zuhur etmiş, ilk örnekleri de o zaman görülmeye başlamıştır. Bir gün huzurunda Lahn yaparak konuşan bir kişi için Hz. Peygamber yanındakilere hitaben: "Kardeşinizi, İrşâd ediniz (ona doğrusunu söyleyiniz) zira o yanılmıştır" (16) buyurarak Ashabtan onun hatasını düzeltmelerini istemiştir.

13 RAFİ'İ Mustafa Sâdık *Tarihu Âdâb'lî-Arab*, Beyrut-1974, I, 234; FEHMÎ Mehmed, *Tarihu Edebyâtî Arabiyye*, İstanbul-1332/1917, I, 172.

14 FERRÛH Ömer, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut-1984, I, 38-39.

15 İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Mısır-1963, I, 158.

16 EBÛ'l-TAYYİB el-LUĞAVÎ, Abdu'l-Vâhid b. Ali, *Merâttibu'n-Nahvyyyîn* (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), Mısır-Thz., sh. 23; TANTÂVÎ, Şeyh Muhammed *Neş'etü'n-Nahv ve Tarihu Eşherin-Nuhât*, Mısır-1954, sh. 9; Rafî'î; a.g.e., I, 237; Mehmed Fehml, a.g.e. I, 172.

Hz Ebu Bekir de: "(İbareden bir şeyler) hafzederek okumak, bence Lahn yaparak okumaktan daha iyidir" (17) buyurarak lahnın kötü ve çirkin bir şey olduğunu vurgulamak istemiştir.

Hz. Ömer de bir gün ok talimi yapan bir topluluğun yanından geçerken atışlarını bir süre izledikten sonra onlara: "Ne kötü atışınız var" diyerek atışlarının isabetli olmadığını söylemek istemiştir. Onlar da: "Biz talim yapan bir grubuz" manasında şu sözü söylemişlerdir. نحن قوم متعلمين

Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bana, konuşmanızdaki yanlışlık (lahn), atışlarınızdaki isabetlesizlikten daha ağır geldi" karşılığını vermiştir (18).

Topluluğun verdiği cevaptaki yanlışlık متعلمين kelimesindedir. Burada نحن mübteda, قوم haberdır. Habere sıfat olarak gelen bu kelimenin متعلمون şeklinde merfu olması gerekirdi.

Yazı üzerindeki ilk Lahn da yine Hz. Ömer zamanında meydana gelmiştir. Onun halifeliği döneminde Kûfe ve Basra valiliklerinde bulunmuş olan Ebû Musa el-Eş'ari (42/663)'nin kâtibi, valinin ağzıyla Hz. Ömer'e yazdığı mektubun hitap kısmında من أبو موسى الأشعري şeklinde yanlış bir ifade kullanmıştır. Mektup bu şekilde Halife Hz. Ömer'e ulaştınca Ömer, valiye yazdığı mektubunda yaptığı hatadan dolayı: "Katıblına kamçı vur" diyerek bunun cezayı gerektirecek bir yanlış olduğunu belirtmek istemiştir (19).

Buradaki yanlışlık من harfi cerrinden sonra gelen أب kelimesinin أبو şeklinde yazılmasındadır. Cümledeki durumuyla esmâ-i hamse grubuna giren kelime, أبي şeklinde اى (yâ) ile yazılması gerekirdi.

Bir gün halk pazarna gelen bir Arap, halkın alış-veriş sırasında sarfettiği yanlış sözleri işitince şaşkınlığını gizleyemeyerek şöyle demiştir: "Şaşılacak şey!.. halk Lahn yapıyor, buna rağmen kâr ediyor, biz Lahn yapmadığımız halde kâr edemiyoruz" (20).

Bir adam Emevi döneminde Kûfe valiliği yapan Ziyad b. Ebih (53/673)'in huzuruna gelerek ona: "Babamız öldü. Kardeşimiz babamızdan kalan miras konusunda bize baskın çıktı" diyerek şikayette bulunmuştur. Şikayet esnasında söy-

17 Ebû-Tayyib el-Lugavî, a.g.e., sh. 23; er-Rafî, a.g.e., I, 235.

18 Rafî, a.g.e., I, 237; Mehmed Fehmi, a.g.e., I, 172.

19 Rafî, a.g.e., I, 237; Mehmed Fehmi, a.g.e., I, 172.

20 İbn Kuteybe, a.g.e., II, 159.

lediği sözün bir kaç yerinde hata yapması üzerine Ziyâd ona: "(Hatalı konuşmakla) şahsiyetinden kaybettiğin, malından koybolandan daha çoktur" cevabını vermiştir (21).

Adam konuşmasında şöyle demişti: إِن أَبِينَا هَلِكٌ وَإِنْ أَخِينَا غَضَبْنَا مِنْ أَبَانَا

Ziyad'ın cevabı ise şöyle idi: مَا ضَيَعْتَ مِنْ نَفْسِكَ أَكْثَرَ مِمَّا ضَاعَ مِنْ مَالِكَ

İbaredeki yanlışlıklar şunlardır: Esmâî hamse'den olan ve إِن 'nin ismi olarak أَبَانَا وَ أَخَانَا şeklinde ا (elif) ile nasp yapılması gereken bu iki kelime ي (ya) ile; buna mukabil أَبِينَا şeklinde ي (ya) ile cer yapılması gereken kelime de ا (elif) ile söylenmiştir (22).

Hz. Peygamber'den Emevi dönemine kadar değişik kesimlerden aktarmaya çalıştığımız bu örneklerden de anlaşılacağı üzere dilde Lahnın, toplumun hemen hemen her tarafına sirayet ettiğini görmekteyiz.

Kaynaklar zaman zaman idarecilerden hatta, alimlerden dahi Lahn yapanların eksik olmadığını yazmaktadır. Mesela tanınmış Arap hatiplerinden Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî (126/743), Hâlid b. Safvân ve İsâ b. el-Müdevvir ulema içerisinde; Emevi halifelerinden Abdülmelik b. Mervân (86/705)'nin oğulları Velid ve Muhammed ile yine Emevi döneminin meşhur valilerinden, komutanlığının yanısıra hatipliği ile de ün yapan el-Haccâc b. Yûsuf es-Sakaffî (95/714) de idareci kesim içerisinde Lahn yapan kişiler oldukları haber verilmektedir (23).

Arap dilinin aslı yapısına halel getirecek bu yanlışlıklar başta dilbilimciler ve idareciler olmak üzere pek çok kişiyi harekete geçirmiş ve bu illete, çareler aramaya sevketmiştir. İşte bu çalışmalar neticesinde Nahiv ilminin temeli atılmış, daha sonra da müstakil bir ilim olarak ortaya çıkması sağlanmıştır.

21 İbn Kuteybe, a.g.e., II, 159.

22 Daha fazla Lahn örnekleri için bkz. İbn Kuteybe, a.g.e., II, 155-160; Mehmed Fehmi, a.g.e., I, 172-178; Sırafi, a.g.e., sh. 234-38; Zübeydi, a.g.e., sh. 60-62; Kiftî, a.g.e. I, 39-51; Muhammed Tantâvî, a.g.e., sh. 15-23; Muhammed Hayr el-Hulvânî, a.g.e., sh. 97-110.

23 Rafîî, a.g.e., I, 240.

Nahiv İliminin Kurucusu

Nahiv ilminin kurucusunun kim olduğu hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Çoğunluğun görüşüne göre bu ilmi ilk ortaya koyan kişi Ebû'l-Esved ed-Düeli (69-688) dir. Kaynaklar onun Nahvi Hz. Ali (40/661)'den öğrendiğine dair bilgilere ve bu ilmin esaslarını ortaya koymasına sebep olan bazı hadiselere yer vermektedir (24). Bununla birlikte kaynaklarda, Nasr b. Âsım (90/708) ve Abdurrahman b. Hümmüz (117/735)'ün de bu ilmin kurucuları olarak isimlerinin zikredildiğini görmekteyiz (25).

Kiftî (624/1226), Nahiv ilmini Ali b. Ebi Tâlib'in kurduğunu, Ebû'l-Esved ed-Düeli'nin bu ilmi ondan öğrendiğini, Mısır ulemasının tamamının da bu görüşte olduğunu ifade ettikten sonra Nahv'i seleften halefe öğrenenlerin isimlerini zikretmektedir. Buna göre Nahiv ilmini Ebû'l-Esved ed-Düeli'den Nasr b. Âsım el-Basrî, ondan Ebû'l-Hasan Saîd b. Mes'âde el-Ahfeş el-Avsat, ondan Ebû Osmân Bekr b. Muhammed el-Mâzini eş-Şeybânî ve Ebû Ömer el-Cermî, onlardan Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Müberraîd, ondan Ebû İshâk ez-Zeccâc ve Ebû Bekr b. es-Serrâc, İbn es-Serrâc'tan Ebû Ali el-Hasan b. Abdî'l-Gaffâr el-Fârisî, ondan Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâ er-Reba î, ondan Ebû Nasr el-Kâsım b. Mübâşir el-Vâsıtî, ondan Tâhir b. Ahmed b. Babşâz el-Mısırî (26), Zeccâc'dan da Ebû Cafer en-Nahhâs Ahmed b. İsmail el-Mısırî, ondan Ebû Bekr el-Üdfuvî, ondan Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Havfî, ondan Tahir b. Ahmed b. Babşâz en-Nahvî (27), ondan Ebû Addillâh Mulammed b. Bereket en-Nahvî el-Mısırî, onunla birlikte diğer bazı alimlerden Ebû Muhammed b. Berrî, ondan Mısır'da bir grup ulema ile oraya Mağrib ve diğer yerlerden gelen bazı alimler öğrenmişlerdir (28).

24 SİRÂFÎ, Ebû Saîd el-Hasan b. Abdullah, *Ahbâru'n-Nahvîyyîn el-Basrîyyîn* (Thk. Dr. Muhammed İbrahim el-Bennâ), Mısır-1985, sh. 33; İBN en-NEDİM, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Mısır-1384-1964, sh. 59; HULVÂNÎ, Muhammed Hayr, *el-Mufassal fî Tarihî'n-Nahvî'l-Arabî*, Beyrut-1979, sh. 39-40; Tantâvî, a.g.e., sh. 15-19.

25 Ebû't-Tayyîb el-Lugavî, a.g.e., sh. 24; SUYÛTÎ, Celâlu'd-Dîn Abdurrahman, *el-Esbâh ve'n-Nazâir fî'n-Nahv*, Beyrut-1984, I, 10 ZÛBEYDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Endelûsî, *Tabakâtu'n-Nahvîyyîn ve'l-Lugavîyyîn* (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), Mısır-1984; sh. 11; İbnü'n-Nedîm, a.g.e., sh. 59; SİRÂFÎ, a.g.e., sh. 33.

26 Muhakkık bu ismin doğrusunun Ahmed b. Tâhir olduğunu kaydeder.

27 Bkz. bir önceki dipnot.

28 KİFTÎ, el-Vezîr Cemâlû'd-Dîn Ebû'l-Hasan Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât* (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim) Beyrut-1986, I, 41-42.

Daha önce de belirttiğimiz gibi dilcilerin büyük çoğunluğu, bu ilmin kurucusunun Ebû'l-Esved ed-Düeli olduğu görüşündedir. Başlangıçta Nahv'in esaslarını ortaya koymakta tereddüt gösteren Ebû'l-Esved çok yakın çevresinde dahi Lahnın yayıldığını işitince ve işin tehlikeli boyutlara vardığını görünce Nahiv ilmini ortaya koymaya karar vermiş ve hemen işe başlamıştır. Lahnın ortaya çıkışı ve bu ilmin doğuşuna olan etkisinden bahsederken bazı Lahn örnekleri verilmişti. Şimdi de Nahv'in kurucusu Ebû'l-Esved ed-Düeli'nin bizzat şahit olduğu ve bu ilmin esaslarını ortaya koymasında önemli payı bulunan Lahlardan bazı örnekler verelim.

1- Ebû Ubeyde Mamer b. el-Müsannâ (210/825)'nin naklettiğine göre Ebû'l-Esved, Nahvi Hz. Ali'den öğrenmiş, dönemin Kufe valisi Ziyâd b. Ebih (53/673)'in kendisine, insanların Kur'an'ı düzgün bir şekilde okuyabilmelerine yardımcı olacak bir rehber (kitap) yazması için haber gönderinceye kadar bu ilminden kimseyi haberdar etmemişti. Kur'an okuyan bir kişinin "ان الله يرعى"

"من المشركين ورسوله" "Allah ve Rasulü müşriklerden uzaktır" (29) ayetindeki

kelimesinin "من المشركين" 'ine atfederek kesre (س) okuduğunu işitince: "İnsanların işinin (hatalı okuyuşlarının) bu dereceye geleceğini asla tahmin etmemiştim" diyerek doğruca Ziyad b. Ebih'e gelmiş ve ona: "Emir'in talebini yerine getireceğim, emrime dediğimi hemen anlayan zeki bir katip tahsis etsin" demiştir (30). Kendisine Abdu'l-Kays oğullarından bir katip tahsis edilmiş ancak onu kabul etmemiş, bunun üzerine bir başka katip verilmiştir. Ebû'l-Esved katibe: "Benim bir harfi fetha okuduğumu gördüğünde üzerine bir nokta, zamme okuduğumu gördüğünde önüne bir nokta, kesre okuduğumu gördüğünde de altına bir nokta koy, eğer tenvinli okursam ikişer nokta koy" talimatını vermiştir. Bu aynı zamanda Ebû'l-Esved ed-Düeli'nin Kur'an-ı noktalama şeklidir (31).

Yukarıda belirtilen ayette geçen söz konusu kelimenin doğru okunuşu "رسوله" şeklinde zammeyledir. Gramercilerden, bu kelimenin zamme ile harekelenmesine dair üç farklı görüş nakledilmiştir. Birinci görüşe göre "رسوله" mübteda, haberli mahzûf "برئى منهم" 'dür. Daha önce geçen "أن" 'nin haberi "برئى من المشركين" buna delalet ettiğinden tekrara meydan vermemek

29 Tevbe : 9/3.

30 Daha önce Ebû'l-Esved ed-Düeli'ye Ziyad b. Ebih tarafından bir teklif yapılmış ancak o bu teklifi kabul etmemiştir.

31 İbn en-Nedîm, a.g.e, sh. 60; Sırfât, a.g.e, sh. 34; Ebû't-Tayyib el-Lügavî, a.g.e sh. 29; Kıffî, a.g.e, I, 49.

için hazfedilmiştir. İkinci görüşe göre أن 'nin ismi olan الله lafzının mahalline atıf yapılmıştır. Üçüncü görüşe göre ise ayete هو رسولہ takdiri yapılmış ve bu kelime de هو 'ye atfedilmiştir. Bunlar içinde en isabetlisinin birinci görüş olduğu nakledilmektedir (32).

Başka bir rivayet, Ebû'l-Esved'in karşılaştığı bazı Lahn hadiseleri üzerine Ziyad'a gelerek bu ilmin esaslarını vaz edebilmek için ondan izin talep ettiği yönündedir. Rivayete göre Ziyad o anda buna izin vermemiş; ancak daha sonra bizzat kendisinin de şahit olduğu şu hadise üzerine Ebû'l-Esved'i çağırmış ve ona : "Daha önce sana yasak ettiğim şeyi insanlar için yerine getirmeni istiyorum" diyerek bu işi yapmasını istemiştir. Hadise şudur. Ziyad'la görüşmeye gelen bir topluluk konuşurken "Babamız öldü, geride oğullar bıraktı" manasına gelen şu yanlış sözü sarfetmişlerdi:

توفى أبانا و ترك بنون (33).

Bu ifadedeki yanlışlık أبانا ve بنون kelimelerindedir. Meçhul fillin naib-i faili olan أب kelimesi Esmâ-i hamseden olduğu içih raf halinde أبونا şeklinde, ترك fillinin mefulü olan ابن kelimesi ise cemi müzekker salime mülhak olduğu için nasb halinde بنين şeklinde söylenmesi gerekirdi.

Konumuzla ilgili hadiselerden biri de Ebû'l-Esved ile kızı arasında geçmektedir. Sıcağın aşın olduğu bir günde kızı Ebû'l-Esved'e, sıcağın aşırılığını taaccüb yollu bir ifadeyle anlatmak ister. Ancak sözünde taaccüb değil de soru ifadesi kullanarak şöyle der: ما أشد الحر؟ "Sıcak neden böyle şiddetlidir?" Babası: "Güneş üstünde, (sıcaktan iyice) ısınmış toprakta altında olduğu için" karşılığını verir. Kızı: "Sıcağın neden fazla olduğunu değil, çokluğunun beni hayrete düşürdüğünü söylemek istedim" der. Babası: "Öyle ise ما أشد الحر şeklinde söyle" der. Bu olay üzerine Ebû'l-Esved Nahiv konularından taaccüb, fail, meful ve diğer bazı babları ortaya koymuştur (34).

Konuyla ilgili bir rivayet de Suyûtî (911/1505) nakleder. Rivayete göre Ebû'l-Esved ed-Düelî, bir gün Hz.Ali'nin huzuruna girdiğinde Onu, başını öne eğmiş düşünür bir vaziyette bulur ve şöyle der "Seni düşündüren şey nedir ey Mü'minlerin Emiri?" Hz. Ali: "Memleketinizde Lahnın yayıldığını işittim. Bu ne-

32 DERVİŞ, Muhyiddin, *İrabu'l-Kur'an ve Beyânühû*, Humus-1988, IV, 52.

33 Zübeydî, a.g.e., sh. 22; Kiftî, a.g.e., I, 50.

es Sırafi, bu ibareyi مات أبانا و ترك بنون şeklinde zikreder. (*Ahbâr-un-Nahviyyîn*, sh. 35)

34 Sırafi, a.g.e., sh. 37; Zübeydî, a.g.e., sh. 21-22; Kiftî, a.g.e., I, 51.

denle de Arapçanın esaslarını ihtiva eden bir kitap yazmayı düşünüyorum" diye cevap verir. Ebû'l-Esved: "Eğer bunu yaparsan bizi ihya edersin, bu dil de bizde kalıcı olur" der. Sonra oradan ayrılır ve üç gün sonra tekrar geldiğinde Hz. All'nin kendisine bir sayfa uzattığını, o sayfada besmeleden sonra şu ibarelerin yazılı olduğunu söyler. "Kelâm (cümle) üçtür. (Üç şeyden oluşur). İsim, fil, harf. İsim, müsammadan (konulduğu şeyden); fil, masümmanın hareketinden; harf, bu iki mananın dışında diğer manalardan haber veren kelimedir." Ebû'l-Esved, Hz. All'nin kendisine "Bunu mütelaa et ve sençe uygun olan diğer şeylerden de ilave et" dediğini de nakleder. O, bazı bahisler ilave ettikten sonra sayfayı Hz. All'ye arzeder. Atıf harfleri ve nasb edatları ilave ettiği konulardandır. Fakat nasb edatlarından لكن yi zikretmez. Hz. Ali "Bunu neden terkettin" diye sorduğunda, "Bu kelimenin onlara dahil olmadığını sanmıştım" cevabını verir. Hz. Ali: "Bilakis o da bu edatlardandır, onlara dahil et" der (35).

Kaynaklar Nahiv ilminin ortaya çıkışına neden olan daha pek çok hatalı kullanımlara yer vermektedir. Neticede her olayın bu ilmin doğmasında az veya çok bir payının olduğu muhakkaktır. Kanaatimizce verilen bu örnekler konuyu izah edecek mahiyettedir.

Bu örneklerden çıkaracağımız sonuç şudur: Nahiv ilmi birdenbire ortaya çıkmış bir ilim değildir. Belirtildiği üzere gerek alimler gerekse onlara destek veren idareciler başlangıçta böyle bir ilmin tedvini hususunda tereddüt içine girmişler; fakat lüzumuna inandıkları ve ihtiyaç hasıl olduğu zaman da büyük bir gayretle onun esaslarının belirlenmesine çalışmışlardır. İlerde de temas edileceği üzere Nahiv ilmi, Kur'an ve Hadis metinlerini aslına uygun olarak okumak ve onlardan kasdedilen manayı doğru anlamak amacıyla ortaya konmuş bir ilimdir. Çünkü dinin temeli bu iki kaynağa dayanmaktadır. Bunun yanısıra Fıkıh, Tefsir, Kelam gibi daha sonra zuhur etmiş bulunan ve kaynakları Kur'an ve Hadis metinleri olan diğer ilimler de bu ilim sayesinde gelişmelerini tamamlamışlardır. Aynı şekilde nazm ve nesir türleriyle Arap Edebiyatı konularına vakıf olmak, bir dil olarak Arapçayı kural ve kaidelerine uygun bir şekilde öğrenebilmek yine bu ilim sayesinde mümkün olmuştur.

Bu İlme "Nahiv" Adının Verilmesinin Nedeni

Kaynaklar, Ebû'l-Esved ed-Düeli döneminde Nahiv ilminin العربية (Arapça) adıyla anıldığını zikretmektedir. Ebû'l-Esved'in biyografisine yer veren bazı eserlerde onun hakkında "Arapçayı ilk ortaya koyan", "Mushafı ilk noktalayıp harekeleyen ve Arapçayı vaz eden", "Arapçayı vaz eden, bablara ayıran, yolunu açan ve kıyasını ortaya koyan" şeklinde ibarelere rastlamak mümkündür. İstilâhî manada bu ilmin adı ilk defa çoğunluğunu onun öğrencilerinin oluşturduğu ikinci Nahiv tabakası döneminde kullanılmaya başlanmıştır (36).

Bu ilme Nahiv adı verilme nedenine gelince: Daha önce de geçtiği üzere Ebû'l-Esved, Hz. Ali'nin kendisine verdiği sayfaya ilaveler yapıp tekrar arzedince Hz. Ali ona: أحسن هذا النحو الذي قد نحوت | "Tuttuğun bu yol (metod) ne güzel olmuş" demiştir (37). Başka bir rivayette Hz. Ali sayfayı kendisine verince Ebû'l-Esved, onun ortaya koyduğu metod üzere devam edebilmek için, kendisinden izin istemiş ve şöyle demiştir: استأذنته أن أصنع نحو ما صنع | "Onun yaptığı gibi yapabilmem, izlediği yoldan gidebilmem için kendisinden izin istedim" (38). Daha sonraki alimler bu ismi bu ilme münasip görmüşler ve Nahiv adıyla anmaya başlamışlardır.

Nahiv'in Gayesi ve Önemi

Bazıları bu ilmi şöyle nitelendirir: "Nahiv ilmi, diğer ilimlere nisbetle yemekteki tuz" veya "Esansa koku vermek amacıyla karıştırılan madde gibidir." Nahvi, cümlenin süsü ve nakışı olarak görenler de vardır. İbn Şübrüme şöyle der: "Arapçayı (Nahvi) öğren, zira bu ilim seni muhakeme etmeye sevkeder ve sultanlara yakın kılar (39).

Amacı, Arapçanın hatalardan arınmış, düzgün bir şekilde öğrenilmesine hizmet etmek olan bu ilmin önemini, Ebû Saîd el-Basrî şu beyitlerle delil getirir.

36 Tantâvî, a.g.e., sh. 23-24.

37 Tantâvî, a.g.e. sh. 24.

38 İbn en-Nedîm, a.g.e., sh. 59-60.

39 İbn Kuteybe, a.g.e., II, 157.

النحو يبسط من لسان الأئمة
و المرأ تكرمه إذا لم يلحن
و إذا طلبت من العلوم أجلها
فأجلها عندي مقيم الألسن

"Nahiv, tutuk konuşan kişinin dilini açar. Kişi düzgün konuştuğu zaman sen ona ikramda bulunursun. İlimlerin en yücesini öğrenmek istersen, bana göre en yücesi, dili düzgün kılan (Nahiv ilmi)'dir (40).

es-Sabbān (1207-1792) Haşiye'sinde Nahiv ilminin konusu, gayesi ve faydası hakkında şu bilgileri verir: "Nahiv ilmi, Arapça kelimelerin, l'lâl, lbdal ve hazf (41) gibi müfred hallerindeki değişikliklerle terkibe girdikten sonra uğradığı değişiklikleri konu edinmektedir. Gayesi, Allah'ın Kelâmını ve peygamberin Hadislerini anlamaya yardımcı olmak ve kişiyi sözdeki hatalardan sakındırmaktır. Faydası ise sözün doğrusunun yanlışından ayırt edilmesidir (42).

Yukarda da belirttiğimiz gibi bu ilim başlangıçta, Kur'an ve Hadis metinlerinin yanlış okunması ve öğrenilmesinin önüne geçmek amacıyla ortaya konmuştur. Bu nedenle, Kur'an ve Hadisin -Özellikle Kur'an'ın- Nahiv ilminin doğmasında ve şekillenmesinde önemli rolleri olmuştur. Çünkü İslâm dininin esasları bu iki kaynağa dayanmaktadır.

Bilindiği gibi İslâmiyet belli bir topluma hitap eden bir din değildir. Onun mesajı Arap olan, olmayan bütün herkesedir. Bunun bilincinde olan ilk dönem müslümanları dinlerini Arapların yanısıra başka milletlerden olan topluluklara da ulaştırma arzusu ve gayreti içinde idiler. Bu amaçla Hicaz bölgesinin dışında o dönemin iki büyük devleti olan Bizans ve İran topraklarına da seferler düzenliyorlar, fethettikleri yerlerde öncelikle dini öğretmekle meşgul oluyorlardı. Yöre halkından müslüman olanlar da yeni dinlerinin esaslarını öğrenmeye gayret ediyorlardı. Bunu yaparken çoğunlukla dinin temel iki kaynağı olan Kur'an ve Hadislere müracat ediyorlar, Arapça'nın kural ve esaslarını belirleyen bir ilim dalı olmadığı için de bazı âyet ve hadis metinlerinin okunuşunda yanlışlıklar yapıyorlardı. Bu durum alimlerde tedirginliğe sebep oldu. Başta yeni müslüman olmuş yabancı topluluklara yardımcı olmak amacıyla dilin kural ve esaslarının belirlenmesi cihetine gidildi. Önceleri Kur'an ve Hadis me-

40 KALKAŞANDÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali, *Subhu'l-Aşâ fi Sanâ atil-İnsâ*, Kahire Thz. I, 169; İbn. Kuteybe, a.g.e., II, 157.

41 İ'îai: İlet harflerinin düşürülmesi, başka harfe dönüştürülmesi veya sakın kılınmasıdır. Sırasıyla örnekler

بَقُولٌ بَقُولٌ قَوْلٌ قَوْلٌ وَرَثٌ وَرَثٌ

İbdâl : Sahih harfin sahih harfe ya da illet harfinin sahih harfe dönüştürülmesidir. Sırasıyla örnekler.

اَوْتَكَلَّ اَوْتَكَلَّ اِصْطَفَى اِصْطَفَى

İdğam : Aynı dinsten iki harfin, birincisinin sakın, ikincisinin harekeli olması halinde birbirine katılmasına denir. Örnek مَدَّ مَدَّ

Hazf: herhangi bir sebepten dolayı kelimedeki bir veya birden fazla harfin atılmasıdır. Sırasıyla örnekler.

يَقِي ق يَرْمِي اِرْمِي

(el-GALÂYİNÎ, Şeyh Mustafa *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabîyye*, Beyrut-1982, II, 98; 106; 123).

42 Sabbân, a.g.e., 14.

tinlerinin düzgün okunmasına hizmet etmek amacıyla ortaya konan bu ilmin, sonraları Tarih, Edebiyat, Dini İlimler ve daha pek çok sahada ön bilgi olarak öğrenilmesi zaruri hale geldi.

Başlangıçta diğer pek çok ilim gibi basit ve iptidai şekilde ortaya çıkan Nahiv ilmi zamanla gelişmiş, bu alanda sayısız alim yetişmiştir. Hatta Basra ve Kûfe adında iki büyük ekol dahil ortaya çıkmıştır. Bir takım Nahiv kaidelerinin belirlenmesinde bu iki ekol arasında farklı görüşler bulunmaktadır. İhtilaflar zamanla Basra ve Kûfe'nin dışına da taşarak Bağdat, Şam, Mısır ve Endülüs gibi diğer bazı bölgelere sıçramış, bu iki ekol esas alınarak o yörelerde farklı ekoller doğmuştur.

Bilindiği üzere diller de canlılar gibi doğar, gelişir ve yok olur. Arapça'nın gelişip büyük bir medeniyet dili haline almasında Kur'an-ı Kerim'in rolü ve katkısı çok büyük olmuştur. Bu münasebetle Kur'an'ın Arap diline sağladığı katkılardan da kısaca bahsetmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Bu katkıları şöyle özetleyebiliriz:

1. Kur'an, Kureyş lehçesiyle nazil olması sebebiyle bütün Arapların bu lehçe etrafında toplanmalarını sağlamıştır.

2. Arapçayı semâvi bir dinin dili haline dönüştürerek bu dile; İman, İslâm, Nifak, Namaz, Oruç, Zekât gibi pek çok terim kazandırmıştır.

3. Arap dilini bozulmaktan; hatta geçmiş bir çok dillerde olduğu gibi yok olmaktan kurtarmıştır.

4. Arapçanın bütün müslümanlar arasında yayılmasını ve anlaşabilecekleri ortak bir dil olmasını sağlamıştır (43).

Arap dilinin ölçüsü ve onunla ilgili her alanda hükmü geçerli bir kanun olarak nitelendirilen (44) Nahiv ilminin önemini Abbas Hasan şu cümlelerle dile getirmektedir: "Nahiv, Arapça öğrenenin başvuracağı yol, dilcinin silahı, be-lağatçının dayanağı, kanun koruyucunun ve müctehid kişinin müracaat vasıtası, Arabî ve İslamî ilimlerin tamamına giriş teşkil eden bir ilimdir (45).

43 DAYF, Şevki, *Tarihü'l-Edebî'l-Arabî* (el-Asru'l-İslâmî), Kahire-1976, sh. 30-33; MESLÛT, Abdu'l-Hamîd Mahmud, *el-Edebu'l-Arabî Beyne'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, Libya, 1973, sh. 381-382.

44 Kalkaşandı, a.g.e., I, 167.

45 HASAN, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Mısır-1975, I, 2 (Mukaddime).

O halde diğer dillerde olduğu gibi Arapçada da meramı maksadına uygun olarak ifade etmenin, düzgün bir şekilde okumanın ve yazmanın yolu Nahiv ilminden geçmektedir. Bu nedenle Nahiv, daha fazla itina isteyen bir ilimdir. Arapça ibareler genellikle harekesiz olarak karşımıza çıktığından cümleyi oluşturan kelimelerin yerlerini tesbit edebilmek, benzer olanlarını (قَهْمَ قَهْمَ مُسْتَفْهَمَ مُسْتَفْهَمَ gibi) birbirinden seçebilmek ancak nahiv sayesinde mümkün olabilmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Cümle ve ifadelerin düzgün bir şekilde kullanımını sağlamanın yanısıra sözün, süsü ve nakışı olarakda nitelendirilen Nahiv ilminin, Arapça gibi kapsamlı bir dilin öğrenilmesinde çok önemli bir yere sahip olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bu nedenle Arapçaya gönül vermiş kişiler, diğer her dilde olduğu gibi dilin anahtarı sayılan Nahiv ilmine ağırlık vermeliyimdirler.